

Слободан Јанковић

Институт за међународну политику и привреду, Београд

ТРАДИЦИЈА И КОНЗЕРВАТИВИЗАМ СТАЛНОСТ, ПРОМЕНА И ПИТАЊЕ СЛОБОДЕ

DOI 10.5937/kultura2589105J

УДК 329.11:141.7

316.75:316.3

оригиналан научни рад

Датум пријема: 3. 10. 2025.

Датум прихватања: 27. 10. 2025.

Сажетак: У овом тексту аутор испитује однос традиције и конзервативизма, које схвата као погледе на свет, а не јасно уобличене идеологије. Прихватање промена пореди и са левим погледом на свет, социјалистичким и либералним. У складу са обимом рада, обухваћен је релативно широк пресек мишљења, ставова и увида пре свега философа који су се бавили темом конзервативизма, традиције или слободе, континуитета и промене. Рад је подељен на пет делова. У уводном делу објашњен је значај сталности и наслеђивања за традицију и конзервативизам и даја оцена савременог света. Аутор указује на традицију као појам који се подразумева уз неку културу, њј. народ, дајући пример њеног неовања. У другом поглављу се испитује однос између сталности и промена у традиционализму и конзервативизму и месту слободе у ова два блиска и прелићућа погледа на свет. Коначно, четврто поглавље је посвећено ширем освртњу на значење традиције, чији су етимолошки корени обрађени у уводу. У закључку је указано на разлике и сличности два појма из наслова управо у преиспитивању места сталности, промене и слободе. Указано је и на разлику између посвећене промене с једне стране, као и каквоће истих, и радикалне промене у модерној и постмодерној.

Кључне речи: традиција, конзервативизам, слобода, сталност, промена, модерна, хијерархија

У наше време, време најужасније моралној, наравственој и свакој разврати, хришћанин нарочито треба да памти, ради тога да би се суочио са својом иштуром...

(Митрополит Филарет Вознесенски,
Глас вајинуће у иустини I део)

Живимо у друштву које је фокусирано само на садашњост (поједностављено: желим одмах задовољење својих жеља, које су углавном баналне).¹ Истовремено, опседнутост тиме да се у садашњем тренутку све оствари чини да човек придаје мању вредност прошлом и будућем. Такав човек, у сталној журби да удовољи тренутним захтевима ега, шибан је олујама страсти и нема мирну луку, за коју се залажу људи привржени традицији.

Традиција, овде схваћена првенствено као став или поглед на свет обликован њим, дакле као традиционализам, заједно са конзервативизмом чини пар који не представља идеолошко учење, отуда и схватање да је у питању начин мишљења, односно став личности спрема света у којем дела и који га окружује. Оно је додатно, а овде је то и начин на који из таквог става следи уверење о поретку, односно уређењу односа у политички организованом друштву и држави. Оно што повезује традицију и конзервативизам на пољу политичког јесте не само њихово везивање за десницу, већ и оно што је претежније, а то је постојање заједничких одлика, али и разлика које тек треба одредити. У овом раду полази се од тога да су сталност и промена важни појмови везани за ова два става, али и да је слобода, као једна од кључних одлика човека као предуслов творачке енергије такође суштинска у оквиру таквог стила.

Иако су савремени либерализам и сваки социјализам шире одређени (при чему је социјализам јасно идеолошки одређен) и представљају одређени поглед на свет, па и стил мишљења, могу се поредити са традиционализмом или начином мишљења човека традиције и конзервативизмом.

Наслеђе, прилагођавање и промена одлике су свих облика живота. Човек, али и други живи организми преносе потомству генетски запис, а између две генерације може доћи до промене и у биолошком смислу, тј. до измене у самом биоматеријалу који се преноси. Та промена је адаптивна, па тиме представља надопуну предатога, или је, како су тврдили дарвинисти, пука аберација, случајна промена која може, а не мора, довести до побољшања и бољег искоришћавања физичке околине.² Аргументи у корист случаја често бивају позајмљени из биолошких наука, иако и тамо прилагођавање (адаптација) остаје једно од објашњења промена живог света, а не еволуција.³ Постмодернисти и њихове претече, прагматисти и савременији филозофи попут Ричарда Рортија, добили су додатни аргумент за представу о свету у коме постоји случајност у дарвинистичком схватању биологије, а у социологији

1 Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Република Србија и изазови међународним односима 2025. године”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2025. године.

2 О низу примера и сведочења мањкавости еволуције види у делу Милана Церовине: Церовина, М. (2022) *Докази присусјива Божијеј II*, Београд: Филип Вишњић, стр. 7–63.

3 На пример: Rosa Maria Calcaterra, R. M. La storia e il caso. Il tichismo postmoderno di Richard Rorty, in: *Modernità nelle Americhe*, ed. Pravedelli, V. (2016) Roma: Roma TrE-Press, p. 208. <https://doi.org/10.13134/978-88-97524-53-3/13>

код Спенсера⁴ и отишли корак даље.⁵ Гвидо Ђакомо Препарата (Guido Giacomo Preparata) у више студија је говорио о антитрадицијским дионизијским култовима, који су у мрачњаштву, раскалашној путености и слављењу мрака, ружноће и порока поново дошли на површину на савременом Западу.⁶ Тако је постало могуће да су власти у САД, али и другде, промовисале Мишела Фукоа и његово учење о моћи као интерпретативном кључу за друштво и меру за одређивање политичке коректности, иако је он само део управо тог дионизијског ланца у коме се величају крв, преступ, обожавање проклетства.⁷ Овај мали увид у постмодернизам је погодан да се јасније одреде појмови којима се бавимо. Постмодернизам, сав уроњен у обрачун са традицијом, породило је напуштање концепта истине, жељу за прекидом са предањем, тј. негирање опште повезаности, односно узрочно-последичног низа бивствовања. Са напуштањем истине, лепоте и, најважније, љубави, напуштена је и самилост. Јасно је да овакав приступ стоји лево или против традиције, те њој придруженог конзервативизма.

С друге стране, заједница, поготово народна, која подразумева заокружену културу за традиционалисту је тле у којем се негују вредности и у којем се он сам утемељује као субјекат. Култура може постојати, како је уочио Данилевски, само као самобитна, што значи да има особености чији је скуп или начин узајамне интеракције чине другачијом и јединственом.⁸ Отуда је традиционализам или предање нешто што се негује унутар једне културе.

Осим биолошког наслеђа и промене, постоје и друштвена и коначно трансцедентна или духовна наслеђа, тј. континуитети и промене. Једно од типичних друштвених наслеђа је континуитет или прекид државе, као резултат низа деловања у оквиру једне заједнице, а који се може преносити наредним генерацијама и који је присутан као тема од самих почетака философске мисли.⁹ Континуитет представља сталност, непрекидно трајање. Истовремено трају и покушаји њеног оповргавања или довођења у питање.¹⁰ Традиција је наслеђено које се предаје даље

4 Херберт Спенсер (1820–1903), енглески филозоф, бавио се и питањима стварања европских интеграција око британско-француско-немачког језгра. Видети: Шмале, В. (2003) *Историја европске идеје*, Београд: Клио, стр. 110.

5 Richard Rorty (1989) *Contingency, Irony, and Solidarity*, Cambridge University Press⁵.

6 Preparata, G. G. (2007) *The Ideology of Tyranny: The Use of Neo-Gnostic Myth in American Politics*, New York: Palgrave Macmillan, pp. XV-XVI, pp. 13–14. 2007 DOI: 10.1057/9780230341418

Препарата истиче овај култ као мушку страну поштовања Велике Мајке Богиње, преточене касније у култ Деметре, односно на истоку Кибеле. Свештеници Кибеле су се кастрирали, а на прославама жене облачиле у мушкарце и обратно. Сатурналије су стари латински култ из истог корена.

7 Preparata, G. G. (2007) *The Ideology of Tyranny*, p. XV

8 Данилевски, Н. Ј. (2007) *Русија и Европа*, (превод Павле Д. Ивић) Београд: Нолит: Досије, стр. 390.

9 Ђорђевић, Г. В. (2025) *Континуитет држава у међународном праву: Југославија пред УН*, Београд: Укронија, стр. 5, 9.

10 Копривица (2018), стр. 369.

(предање) и зато је увек и савремено. Међутим, недовољно је рећи да је традиција само оно што је наслеђено, у смислу оквира у коме бивствује савремени човек.

Духовно наслеђе представља неговање завета, обичаја, религије или организованог начина веровања, као и сталност емотивног доживљаја спрам наслеђеног. На нивоу породице то може бити неговање сећања на претке. Са трансцендентним или духовним наслеђем — другачијим обликом односа међу људима и са светом који их окружује, који се не поима чулима, светом који је идејни или духовни — човек остварује однос најчешће мислено, емотивно и језички. Језички, у облику мисли или изговорене речи, то чини кроз метафорично изражавање и поимање истог. То није случајно, јер човек се као симболично биће, како тврди Касирер (Ernst Cassirer), највише изражава метафорично, гради културу, тј. симболички свет, у коме речи и друге врсте израза најчешће имају више од једног значења, осим у простим исказима попут „Отвори та врата” (када се мисли на конкретан предмет).¹¹ То метафорично, симболично или сликовито представљање стварности, односа са вишим светом (духовним, натприродним или трансцендентним — заправо веза са опсегом стварности који чулима не можемо појмити) као и однос међу припадницима заједнице и према другима, представљају низ понашања и разумљивих мисаоних слика (симбола) који одликују једну културу. Ипак, само познавање значења симбола једне заједнице, на пример, помињање Обилићевог јунаштва или познавање чињенице да је Св. Ђакон Авакум могао да избегне смрт на коцу, али да је то одбио рекавши: „Срб је Христов, радује се смрти”, не значи само по себи припадност заједници. Тек и осећање везано за симболе обележава припадност некој култури. Дакле, заједничка значења и осећања везана за њих, која се преносе генерацијама, чине да можемо препознати или идентификовати припадника неке културе, тј. особу са неким народним или верским идентитетом. Они који то напусте просто се не идентификују више са симболима заједнице и осећањима за њих везаним, тј. губе идентитет који их везује за остале њене припаднике.¹²

Свакако, сваки начин неговања тих односа (према вишем свету, заједници и другима) подразумева преношење или наслеђивање, тј. сталност, а истовремено (у исти мах) и измене или прилагођавање, као и емотивни доживљај без кога припадност бледи, а такав појединац тада може лако напустити наслеђено. Он тада губи идентитет, барем пређашњи, нема више афирмативни однос према наслеђу, тј. нема истоветне одлике, не поистовећује се са њима и не доживљава их као своје. То је управо оно што се десило са особама које су образложиле и проповедале раскид са традицијом, утемељење човека у себи самом у садашњости, која је варка или најблаже речено варљиви опсег време-простор између прошлости и будућности. Дакле, сталност и наслеђивање су битне одреднице традиције и конзервати-

11 Међутим, исти исказ може бити и метафора. Cassirer, E. (1978) *Ogled o čovjeku: Uvod u filozofiju ljudske kulture*, Zagreb: Naprijed, Filozofska biblioteka, str. 80, pp. 145–147.

12 Или могу бити познаваоци неке културе.

визма, а из тога се изводе друге црте тог начина мишљења, попут поретка, морала, породичних вредности.

Када је у питању прилагођавање, оно је извесна промена. Нагла измена, како у биолошком материјалу, тако и у свету који човек ствара мислима, па тек онда озвучавањем или језиком, понекад и рукама (гестикулација), може бити и таква да делује против наслеђеног, доводећи до промене, односно физичке смрти, духовног сукоба и стварања антикултуре или новог метафоричног света, са новим значењима. Све време прихваћене промене се преносе, као и оне раније предате. Сталност или континуитет у преношењу особина и када је у питању оно што је предмет овог огледа — континуитет преношења симбола или значења мисаоних представа у организованој заједници, а са значењем и емотивним доживљајем уз осмишљавање заједнице, предуслов су *sine qua non* опстанка или сталности неке заједнице, посебно њеног вишег типа, народа.

Управо ове особине су, уз питање слободе, кључна обележја конзервативног мишљења. Сам појам слободе један је од средишњих и у другим стилевима или начинима политичког мишљења. Али, разликује се идеја слободе у различитим погледима на свет. Тако се у марксизму слобода везује више за друге идеје, попут класног ослобођења, у револуцији која је изведена на пољу психологије и социологије, односи се на ослобођење од моралних норми, што парадоксално значи поробљавање страстима. У питању су различите врсте наводне слободе мишљења изван Бога, која доводи до материјализма и обитавања људске мисли у само три димензије и у изузетно ограниченом времену.

Слобода, наслеђе и прилагођавање или поступна промена нису једине особине конзервативног мишљења. Ту су и хијерархија, породичне вредности... С друге стране, Достанић наводи дефиницију Кондилиса: „У строго историјском смислу конзервативизам се, дакле, може дефинисати као идеолошка и социополитичка струја чији је циљ одржање *societas civilis*-а и владајуће позиције његових виших слојева”. Тако дефинисан, конзервативизам је уже културно одређен (европског порекла), али је и додатно сужен временски, јер се односи на борбу (дела) племства да одржи раније привилегије против јачања апсолутистичке државе, а затим против уплива трговаца, банкара, средњег сталежа и осталих на политику.¹³ Ипак, у таквом виђењу, сам појам о којем Кондилис пише био би суштински скоро па излишан у моменту настајања. Кондилис као конзервативце види део племства од 16. века до њиховог уласка у савез са круном, односно државом и уставно-правним порецима. Већина аутора не дели овај приступ. Ако је конзервативизам идеологија деснице, како каже Ђурковић, и ако је она идеологија политичких странака почев од торијеваца у Енглеској (што се може ипак свести на англоамерички свет)¹⁴, онда

13 Душан Достанић (приказ) Панајотис Кондилис: Конзервативизам, успон и пад, СПМ број 3/2023, година XXX, свеска 81, стр. 280–281. (277–283) DOI: 10.5937/spm81-45332

14 Ђурковић, М. (2007) Конзервативне партије у европској историји, *Историја 20. века*, 2, стр. 178 (177–198).

би се можда помирење између два гледишта могло наћи у значају традиције за оба виђења конзервативизма, при чему би се традиционализам односио на суштинске три карактеристике: сталност, слобода и прилагођавање, из којих проистичу и поштовање јавног морала, породичне вредности, хијерархија као одраз Небеса... Оспоравања демократије која су често долазила из круга не само деснице — ширег појма од конзервативизма — већ и од самих конзервативаца, позивајући се на слободу од охлократије и одбрану поретка, данас су мање присутна. Данило Баста подсећа управо на критичку мисао спрам демократије, указујући на напетост између једнакости и слободе, због сталне опасности и слабости демократије да постане тиранија већине,¹⁵ тј. да постане механизам поробљавања. У савременим политичким кретањима, на политичком пољу баштињеном из Европе, у условима све отвореније олигархијског управљања светом,¹⁶ све више политичких актера који се дефинишу као конзервативни позива се на демократију, као једну од последњих брана губитка слободе избора. У том смислу конзервативне снаге постају последње упориште права гласа грађанина противно настојању да се слобода спута и укине.¹⁷

Потребно је јасно одредити се и на који конзервативизам се мисли. Од избијања Француске револуције развијају се и барем два правца конзервативне мисли, док се традиционализам односи више на очување обичаја, религије, институција породичних и државних. Са револуцијама, светским ратовима и доласком на власт људи и породица поринутих у ложе, са нехришћанским иницијацијама и рушењем царстава и религиозних традиционалних хришћанских држава или других, попут исламског Османског царства, царске Кине, са секуларизацијом левичари постају норма. Револуционарни 19. век је процес не само напретка технике, тј. индустријских револуција, он је постепени прелазак деснице и традиције у опозицију, то је век протеривања предања, који кулминацију доживљава са тоталитаризмима 20. века и надзорним капитализмом данашњице. Културне револуције, разни црни цветови футуризама и напретка, слободе од личности, тј. од идентитета, што је апсурд, породили су постмодерну мисао и воук покрет као потпуну негацију традиције. Општа релативизација вредности и прихваћених норми понашања јесу негација конзервативизма, али шта конзервативизам јесте и да ли га треба поистоветити са традиционализмом?

Треба истаћи да континентално наслеђе десних политичких идеја, које се често уобрајају у конзервативизам, а то је шпанско, француско, руско, италијанско и

15 Слобода и право, у: Баста, Д. (1999) Неодољива привлачност историје: успутни записи 1971–1999, Центар за унапређивање правних студија, Београд: Досије, стр. 55.

16 Јанковић, С. (2023) *Жаршиња светској раиша*, Београд: *Satena mundi*, Институт за међународну политику и привреду.

17 У том смислу је битан за српску читалачку публику оглед Мише Ђурковића о мисли Џејмса Фенимора Купера и његовој књизи *Амерички демократија* из 1838. године, која представља један рани пример конзервативног залагања за демократију: Ђурковић, М. (2019) *Десна мисао у XX веку*, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, стр. 15–38.

немачко, има мање слуха за промене од британског, које одликује стална и поступна промена. Појам „конзервативац” први користи француски племић, истакнути писац и дипломата Франсоа Рене де Шатобријан (François-René de Chateaubriand), који је покренуо и писао у ројалистичком часопису *Le Conservateur* (1818–1820), у којем се бранила рестаурација. Италијански римокатолички филозоф Дел Ноће још шездесетих година прошлога века пише о разлици између традиционалисте и прогресивца. Дакле, он с једне стране види традиционализам, који би обухватио и конзервативизам континентално схваћен, а с друге стране прогресивце, који могу бити и католици (нпр. неоконзервативци).¹⁸ Англоамерички конзервативци су опет и сами подељени на тзв. палеоконзервативце или вредности које је десница гајила за време и пре Хладног рата у САД и неоконзервативце, те новији МАГА пројекат, који је устао као реакција на дионизијски култ еманиран у воук покрету. Конзервативизам је ипак стил мишљења порођен у европској цивилизацији, али се не ради о јасно устројеној идеологији са својим правцима и рукавцима, као у случају комунизма. Либерали 19. века су били махом конзервативци, како у Србији тако и у Британији. С друге стране, традиционализам обухвата и многе друге десне традиције, тј. традиционална гледишта. Николај Данилевски, на неки начин државни идеолог, видео је улогу царске Русије у постепеном прелазу из племенске у грађанску слободу „политичком дисциплином” уз „тежак задатак да ослободи своје саплеменике, и у тој борби прекали себе и њих у духу самобитности и словенске самосвести.” Уз ове одредбе о политичким слободама треба додати још и народну улогу руског народа као „заштитно-конзервативну” религиозну делатност.¹⁹ Занимљиво је да Ђурковић Константина Победоносцева, „идеолошког диктатора Русије”, сматра „ауторитарним конзервативцем”, који се пре може одредити као традиционалиста, као и Доносо Кортеса, Леонтјева или Де Местра.²⁰ Видљиво је и из овог примера да се појмови традиционализам и конзервативизам преплићу.

Традиционални систем вредности, штедљивост и постепеност одликују и низ источноазијских држава, тзв. економских тигрова, како Јапан, тако и Кину, Јужну Кореју и Сингапур.²¹ Међутим, оно чега нема у кључним политикама ових држава и у њиховом културном наслеђу, јесте разумевање човека као бића са слободном вољом. Стога тамошњу политику понекад можемо само условно сматрати конзервативном.

Конзервативизам је и настојање да се очува све оно што је добро из прошлости; он и мења институције постепено не би ли очувао оне које сматра вредним

18 Del Noce, A. (1970) *L'epoca della secolarizzazione*, Milano: Giuffrè, p. 44.

19 Данилевски, Н. Ј. (2007) *Русија и Европа*, 375, 390.

20 Ђурковић, М. (2016) *Конзервативизам и конзервативне странке*, Београд: Бернар, ЦКС, стр. 40–55.

21 Душанић, Ј. Б. (2016) *Економија постмодерне*, Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, стр. 206–209.

чувања. Можда је управо степен промене оно што раздваја традиционализам од конзервативизма. И Шатобријан и Де Местр су били за потпуну рестаурацију. Руски класични десни мислиоци најчешће одбацују модерну. С друге стране, када су у питању промене, англоамерички конзервативци то чине налазећи нове изворе легитимације наслеђених институција, попут монархије. У том случају она постаје више симбол, фолклор, па и туристички сувенир, а губи божанску легитимацију која у особи монарха везује духовно и световно, о чему је писао, рецимо, Хобс.²² С временом они и прихватају промену која се уобичајила. Условно, као што нека правна пракса постане уобичајена, тако нешто постане дуготрајно обележје, а тиме и прихваћено од конзервативаца. Не нужно и све. Велика промена, као што је протестантска реформа, а потом и друге промене у друштву и начину управљања државом, ако се устале, с временом бивају прихваћене међу конзервативцима. Но, управо то прихватање уобичајених промена на крају и није конзервативно. Јер, како је приметио Дел Ноће, технолошко друштво, засновано на тријумфу новог, не само да ставља религију, морал и претходно установљене вредности у запећак, смештајући их у простор онога што се не може (чулима) верификовати, дакле у област агнозе (несазнајности) — отуда и агностицизам — а тиме и спекулације, него постаје и њена супротност.²³

Промена и сталности у конзервативизму и традицији

Сталност и промена су приметне како у животу сваког појединца, тако и у друштву. Пренос знања, мита и религије, завета који може бити породични или народни (јеврејски или српски заветни народ) представља једну сталност, упориште које се може обогатити, али и напустити, што је крајња измена. Измена кључних особености мења, тј. нарушава одлику сталности, везану за традиционализам. Занимљиво је да се из корена речи традиција (*traditio*, -nis, лат) значења умножавају. Од корена *tra* – преко и *dare* – дати и глагола *trado*, *tradere*, *traddidi*, *traditum* (предати, пренети, али и издати, изручити) у каснијем развоју језика добија се и издаја, предаја (*tradimento*, итал). Дакле, изворно значење речи традиција (лат. *traditio*, гр. παράδοσις) јесте преношење, тј. предање, оно што се усмено преноси и чува с колена на колена. Онај који издаје врши радњу која се прво именује исто као и онај који преноси. Преношење дара својима или предање је позитивно, а предаја другима је негативна. У латинском је постојао и *proditio* — разобличавање или изношење на видело, из истог аријевског или индоевропског облика као и старогрчки и српски. У том облику ради се, дакле, и о разоткривању тајне или губљењу исте, као што је савремена историографија, према Берђајеву, напустила тајну која је конституише. На политичком плану то је урађено у либерализму, а довршено у марксизму (што би рекао Берђајев, марксисти су само довели до конца либерални обрачун са светом и тајном у историји).

22 Hobbes, T. (1651) *Leviathan or the matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiastical and civill*, Thomas Hobbes of Malmesbury, p. 205, 218.

23 Del Noce, A. (1970) *L'epoca della secolarizzazione*, Milano: Giuffrè, pp. 98–100.

Наслеђивање је један од одраза сталности. Првотна сталност, према Шелингу, јесте она коју човек као митолошко биће спознаје, а то је стална и стварна присутност Бога, односно свест човека о Њему.²⁴ На исто алудира и Де Местр на више места у замишљеним разговорима (О целату), посебно када говори о пореклу језика.²⁵ Наслеђивање обичаја, начина испољавања вере, знања о својој заједници и другима, што све заједно обликује и вредности једног друштва, врши се усменом и писаном традицијом или усменим и писаним предањем. Конзервативизам и традиционализам полазе од претпоставке да је континуитет народа, једне организоване заједнице, могућ управо путем очувања и преношења, уз обогаћивање садржаја које је нужно у историјском искуству сваког друштва. Манхајм, анализирајући стилове мишљења, примећује „безброј малих промена у развоју мишљења неке групе у току историје”, а они доводе до тога да исте речи немају исто значење у различитим народима или заједницама језика, обичаја и политичке историје која има или заједничко исходиште или порекло у народу.²⁶

Када су у питању поступне промене, оне су одлика и социјализма, тачније оног његовог крака који су дефинисали фабијанци, везани за некадашњу источноиндијску компанију. Јер, и комунисти и фабијанци у крајњој линији теже промени друштва, промени модерне, и пре свега традиције, замене хришћанског света новим. У том смислу је сврха Првог светског рата била, како је приметила и Нарочница, довршавање задатака Француске револуције и укидања последњих хришћанских монархија. У том новом свету би сви, то јест скоро сви, могли да подједнако бедно служе врховним властима које би то представиле као службу новом поретку; да ли је он комунистички, еколошки или какав већ, мање је важно. Човек у таквој оптици постаје небитан и мали. Он нема идентитет, тј. нема сталне одлике, нема истовестност и трајност, стално је променљив, безродан, рекло би се квир, данас још једва људско биће, а сутра само један од живих ентитета у рангу са амебом или хијеном. А тако схваћен, променљиви ентитет има и упитно достојанство, јер и сам његов идентитет није јасан, утемељен. Као такав, он нема на чему да утемељи слободу, јер нема полазиште са којег дела, тј. нема достојанство бивствујућег са слободном вољом.

Слобода

Поменути обрачун са тајном историје у позитивизму, односно у политичкој сфери, либерализму и коначно марксизму није случајан. Наиме, и капитализам и социјализам, и то онај научни, у истом су односу спрема важности врлине и кључа разумевања односа међу људима. Ти односи су у оба приступа првенствено обележени економијом, јасније речено купопродајним и имовинским односима, док духовност, слободна воља и љубав у најбољем случају имају другоразредну

24 Према: Đurić, M. (1983) Šelingova filozofija mitologije, *Polja* br. 294, str. 353–354.

25 De Mestr, Ž. (2013) *O dželatuu*, Beograd: Službeni glasnik, str. 86–90.

26 Marinković, D. (prir.) (2010) *Karl Manhajm 1893–1947*, Novi Sad: Mediterran Publishing Biblioteka Temporra, str. 16.

важност. Слобода у капитализму је слобода предузетништва, суштински исто је и у марксизму, тј. односи се на слободу радника кроз учешће у заједничком поседовању средстава за рад.

Маркузе је додатно елаборирао Марксову мисао и после Другог светског рата дошао до закључка да ће слобода бити у напуштању рада и овладавању „технолошким апаратом.”²⁷ Он ће мало маскирати учитеља рекавши да „ум значи обликовање живота по слободној одлуци људи који долазе до сазнања”, а индивидуе, том одлуком ослобођеном претходног грађанског и сваког другог филозофирања и идеја, „према својим потребама заједнички регулишу свој живот.”²⁸ Херберт Маркузе, ослањајући се притом на Маркса и Фројда, један је од аутора који припремају револуционарну 1968. Вилхелм Рајх ту посебно истиче потребу сексуалне револуције, што је Дел Ноће приметио као клиски темељ савеза необуржуја и интелектуалаца, који су у пожуди напустили традицију, тј. хришћанске вредности мере и уздржања.²⁹ Рајх и његови следбеници, као и укупна постмодерна коју је Дел Ноће увидео још шездесетих, отпали су од слободе као достојанства и одговорности у привид слободе као одвајања низа мањинских група и западања у порочност као одбијања наслеђених вредности и тиме покушаја обрачуна са традицијом.

Конкретно, то значи да је свет сведен само на чулима доживљено, да је историју креирао и комедијант случај, а да се слобода остварује у материјализму, тј. располагању материјалним добрима и посвећеношћу забави или интелектуалном раду. Одбацује се трансцендентално установљење света и уопште свако надвременско и натприродно утемељење. Међутим, какав је то испразни интелектуални рад који полази од претпоставке о материјално условљеној слободи, која је на концу и слобода од рада? А то је прикривени пркос Божјој поруци да ће човек трудом обезбедити земаљски живот: „У зноју лица свог хлеб ћеш јести” (Мој. 1, 3:19). Раскид са хришћанским наслеђем савремених западних друштава, уједно је и напуштање традиционалних вредности. У таквом политичком и културном миљеу, конзервативне политичке идеје жигошу се као екстремне, а носиоци промена атакују на слободу, коју своде на кретање робе или миграната.

Берђајев, као један од весника слободе, приметио је: „Слобода је духовно начело у човеку. Ако је човек биће у целини детерминисано природом и друштвом, онда не може бити никакве слободе. Материјализам је потпуно негирање слободе... Слобода је пре свега слобода личности.”³⁰ Он указује да је слобода аристократична, а не демократична. Ово је разрађивао и у *Филозофији неједнакости*, када је истакао да је владавина страсти стихијска, а да је духовно начело аристократично

27 Markuze, H. (1977) *Kultura i društvo*, (prevod Olga Kostrešević), Beograd: BIGZ, стр. 10–11.

28 Ibid, стр. 78

29 Према: Manzato, G. (2024) Augusto del Noce e la secolarizzazione: lo sguardo profetico di un filosofo dimenticato, *Etica & Politica / Ethics & Politics*, XXVI, 1, pp. 331-333.

30 Берђајев, Н. (2002) *Царство Духа и царство ћесара. Езистенцијална дијалектика божанској и људској*, (превели Никола Кајтез и Мирослав Ивановић) Београд: Бримо, стр. 63.

и да се човек превасходно мора ослободити ропства хаотичне стихије.³¹ Полазећи од таквог увида о слободи, можемо рећи и да човек тек кроз борбу, умну али и другу, тј. кроз напор постаје слободно биће. Он дар слободе већ поседује, али је потребно да се ослободи онога што га поробљава да би се даром користио. Баста мисли о слободи „која саму себе обуздава...”, што би у хришћанској мисли био слободни избор за Бога. То јест, када човек усправно стоји или има познаније права, он обитава у слободи.³² Наравно, то би могло и да се реферише на Ернста Блоха и разраду његовог поимања слободе у бездржавном поретку за који каже да је „поредак слободе, људског достојанства, усправног хода...”³³ Међутим, самоодносећи поредак је неслободан јер почива на непостојаној и варљивој мери — човеку. Зато у традиционализму, који је, како су наслућивали и Шелинг и Де Местр, био монотеистички и пре паганизма, мера је трансцендентна, односно у Богу као апсолуту, Творцу ума, осећања и осећаја.

Традиција

Идеолошка обојеност у смислу промишљања стварности у оквиру одређеног идејног система који полази од предубеђења да може понудити одговоре о најбољем начину уређења политичке заједнице, а одвојено од Бога, одлика је модерног западног света, да би постмодерни поставио питање да ли је и таква потрага потребна. Штавише, на Западу је дугим мисаоним ходом преовладало учење о човеку као аутореференцијалној јединки, као Бићу које је умом све осмислило. За тако нешто је био потребан раскид са предањем и свешћу о трајању не само једног народа, него и вере и са тим повезаних вредности које обликују и утичу и на савременост, која увек улази у однос са наслеђеним. Свакако и овде је видљива поступност од Просветитељске револуције до оне Дарвина, Фројда, Батаја, Фукоа и Рајха. Фихте тек у Буржоаској револуцији види слободу делања и ослобађање од детерминизма,³⁴ али и слободу, коју Копривица с правом критикује као немогућу. Ону слободу коју српски филозоф суштински описује као покушај „самозаснивања ума... жељети бити свој почетак”³⁵

Поменути, западни приступ временом је захватио значајан или највећи део човечанства. Полазиште или став утемељен на спознаји да се створени свет не може сазнавати одвојено од Творца, већ је добар темељ за разумевање традицио-

31 Berdajev, N. (2001) *Filozofija nejednakosti* (prevod Mirko Đorđević), Podgorica: Oktoih, str. 34–35.

32 Слобода и право, стр. 47.

33 За Блоха је и слобода тек средњи идеал који је условљен, то јест степеницу ниже вредности од бескласног друштва. Према: Баста Д. Право под окриљем утопије: Ернст Блох и традиција природног права, стр. 9–169, у: Баста Д. Н. (2020) *Право, ушћинија, слобода*, Сабрани списи, Београд: Досије студио, стр. 117, 135.

34 Према: Fusaro, D. (2015) Fichte, Marx e l'ontologia della prassi. *TEORIA*, vol. 2/2015; p. 33.

35 Копривица, Ч. Колико је (не)могућ свијет без традиције? Европска и српска ситуација. У: Копривица, Ч. Д. (2018) *Српски цуи*, Београд: Catena Mundi, стр. 366–367.

налне мисли. У ужем смислу, настојања да се сачува све оно позитивно у обичајима, традицији, политичком уређењу, друштвеним односима, са идејом о најпожељнијем поретку као оном који негује наслеђе и легитимацију на темељу искуства опробаног у историјској пракси одликује махом монархистичка опредељења традиционалиста. То је због поштовања поретка установљеног у периоду пре доласка грађанске класе до пуних политичких права, тј. пре грађанских револуција. У словенском свету постоје другачији приступи. С једне стране, царистичка Русија са самодржављем била је традиционална монархија. С друге, у српском, па и у хеленском свету, слободарство „слобода златна” и посебно слободан посед код Срба, уз православље „крст часни”, везују се за идеје традиционализма. На Истоку, као и на Западу се овакво схватање темељи у визији света који је одраз небеске хијерархије, тј. света као одраза више стварности, света идеја како је то описивао Платон. Дисконтинуитет, који је обележио балканске народе због освајања Османлија и надирања Млетака и Аустрије с друге стране, утицао је на традиционално код Срба, Грка и осталих. Копривица то примећује и наводи како постоји генеалогски низ, континуитет витешке борбе за слободу од средњовековних витезова, косовских и других јунака, преко хајдука (у Грчкој *клефџија*) до националних револуционара попут Богдана Жерајића и Гаврила Принципа.³⁶ Тај низ се може наставити преко херојске бробо српског народа у Првом светском рату, неодступне борбе и жртве ђенерала Драже Михаиловића у Другом и низа других, те Кошара, пробоја коридора код Брчког (операција *Коридор* 1992) и других епизода у којима се наставља борба за слободу и тиме достојанствени живот.

У томистичкој традицији, важној за формирање западног традиционализма, идеја поретка је средишња. Назив за свет усвојен у класичној антици јесте космос (κόσμος) код Хелена, што значи украс, код Латина мундус (mundus) и универсус. Као и космос, и мундус од аријевског или протоиндоевропског *mand*, значи украс и чистоту, али и вилицу (*mandibola* на италијанском, *mandibula* лат). Универзум значи усмереност (свега) на једно, односно све што проистиче из једног. Лепота, чистота и украс или порекло из једног, оба назива усвојена у класичној антици, а која су послужила и каснијим писцима, садрже идеју хармоније, привлачности и отуда украс. На српском, свет је свеукупност, а стварност оно што је створено.

Католички филозоф Аугусто дел Ноће најављивао је промене које су се десиле као последица секуларизације и стварања друштва не само одвојеног од цркве, већ и од идеје о Богу и божјим законима као темељима права и друштвених односа. Јер, једно је разликовање светог и профаног (оног што је освећено и онога што није), а друго је напуштање светог. Он је писао о прогресивцима и традиционалистима. Традицију дефинише као „вечне истине, непроменљиве, надисторијске које се у складу са таквим карактером не могу потрошити удубљивањем у њих. Отуда одличје сталне актуалности и новости (традиције, С. Ј).”³⁷

36 Копривица, Ч. Д. (2018) *Српски њуш*, Београд: Catena Mundi, стр. 339.

37 Према: Manzato, G. (2024) *Augusto del Noce e la secolarizzazione: lo sguardo profetico di un*

Међутим, уз можда делимични изузетак Франкове Шпаније, која је на концу вратила династију Бурбона на власт, у европском миљеу, са пропашћу царске Русије фебруара 1917. нестаје и последња традиционална држава. Док је неговала предање она је имала Фјодора Достојевског, Николаја Гогоља и Данилевског, Владимира Соловјова, али и критичаре од Чадајева, преко Тургенева, Толстоја до Лењина. Она је породила Лева Тихомирова, Николаја Берђајева, Ивана Иљина и Александра Солжењичина.

Солжењичин и савремени руски мислиоци никли су на искуству руског православља или из дубине руске православне душе. На Западу православној души не разумеју. Висина обожења и обоготворења је вековима у западном свету унижена. Како каже свештеномученик и исповедник Иларион Троицки, размишљајући о Богомајци, и са тим у вези о Рафаеловој Мадони у Ватиканским музејима, он пише да само православно, тајинско Богословље може дати одговор на питање разликовања Богомајке од мајке.³⁸ Предање, тј. признање предања је, како каже Берђајев „*a priori* нека апсолутна категорија за свако историјско сазнање.” Како он каже, историјска стварност је конкретна, а не апстрактна. У почетном делу књиге о конзервативизму, Миша Ђурковић примећује да је конзервативизам реакција против апстракција у политици.³⁹ Социологија има посла са апстрактним, са класом, слојем, или неком друштвеном групом вештачки издвојеном из стварног света. За руског мислиоца и нација је индивидуални појам.⁴⁰

Потребно је још нешто разјаснити када је традиционализам у питању. Да ли су традиционалисти припадници европске „нове деснице”, аутори који су се истакли након Другог светског рата (које је међу првима код нас читао, а делимично и упознао Драгош Калајић)? Јулиус Евола, близак фашизму, као и нешто млађи Ален де Беноа, указују да је Европа сва у расулу и у рушевинама. Стога Де Беноа позива на обнову традиције. Али они као и Жорж Димезил нису разумели сву окамењеност наводне традиције давне европске прошлости. Евола, слично више пута иницираним Рене Генону, каже да је традиционално оно друштво које се заснива на традиционалним принципима, тј. које је у сваком сегменту уређено одозго надолу. Он се супротставља и Ничеовом и сваком другом нихилизму и моралном релативизму, али пренебрегавајући сами смисао историје. Ипак, саму традицију он дефинише преко друштва које она успоставља и то на трансцендентним принципима. Суштинске вредности и категорије друштва традиције карактерише, како истиче Евола, сталност. Човек традиције живи у свету рушевина, без упоришта у савременим институцијама.⁴¹

filosofo dimenticato, p. 326.

38 Архиепископ Иларион Тројицки (2011) *Писма о Западу*, Сремски Карловци: Бернар, стр. 80.

39 Ђурковић, М. (2016) *Конзервативизам и конзервативне стјранке*, Сремски Карловци: Бернар, стр. 30.

40 Берђајев, Н. (2002) *Смисао историје*, стр. 14.

41 Evola, J. (2008) *Cavalcare la tigre: Orientamenti esistenziali per un'epoca della dissoluzione*,

Та паганска десница, често са уобразиљом о прошлости, одваја се од традиције, тј. предања. Јер предање које нам је дошло, јесте оно о линеарном, а не цикличном кретању историје, о постојању смисла, почетка и есхатолошког краја. Тек у хришћанском предању ми сазнајемо за слободу човека од затвореног античког круга, од паганског круга у индуској вери и нестанка у будизму. „Историјско предање је унутрашње историјско памћење пренесено у историјску судбину” писао је Берђајев. Српско име је рецимо познато око два миленијума. Међутим, традиционални идентитет Срба се заснива тек на православном искуству. Сва епика, лирика и у њима изражена етика, утемељене су у хришћанској вери са појединим остацима паганства (Зидање Скадра на Бојани). Чојство и јунаштво као идеали који обликују народно стваралаштво, те очување Завета укорењени су у одбијању Светога Саве и Светога Симеона Мироточивог, па првовенчаног краља Стефана Немањића да се у складу са временом одреде за Запад. Завет о чувању православне вере и слободе златне обележиће и касније етапе српског идентитета који познајемо.

Закључак

Када је реч о прихватању промена разликује се од приступа на левици, посебно англоамеричког типа, у савременом капиталистичком либерализму и социјализму, можда по превладавању реактивног приступа, мада је кључна вододелница у темпу и каквоћи прихватања неких промена. Оне су често прилагођавање, док у друга два случаја има залагања за радикалне промене. У традиционализму, који може обухватити и европски, континентални конзервативизам, прилагођавање, или мала промена, не мења суштински сталност, односно наслеђивање претходних вредности, обичаја и друштвених односа. То не значи да традиционализам подразумева опстајање система кметова, већ хијерархијског поретка у којем су економски, тј. имовински односи другостепени.

Слобода је овде кључна, јер она у хришћанском поимању човека постаје његово главно својство, из којег проистиче и достојанство, те постепено духовно и умно сазревање којим човек и долази у могућност да слободно изабере добро. Постепеност у сазревању и израстању у врлинама, савлађавању препрека и искушења, неговању вредности, па тек онда и обичаја који су пренесени, чине да човек коначно хода усправно и да невезано за економски статус буде препознат, тј. да има идентитет на основу кога се препознаје и као припадник заједнице и као јединствена личност. Док Де Местр подозрева зрелост обичног човека, она се у православној традицији подразумева као дар с Небеса. Ту је Велики Инквизитор величанственог Достојевског, који протерује Христа и слободу, приказ разлике у двама визијама улоге слободе.⁴² Битан је по том питању и Јасперсов увид да слобода

Roma (V edizione) Edizioni Mediterranee, 19-23.

42 На то место указују многи. На пример: Telebaković, B. (2008) Problem slobode, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 2(2), str. 102.

постоји једино кроз истину.⁴³ А сама истина у необичном браку постмодернизма и модернизма прво је консензус, а онда релативан појам, тј. она нестаје.

Узете за себе, појединачне одлике традиционализма, па и конзервативизма, могу се делимично наћи и у супротстављеном погледу на свет. То је понајпре случај са постепеним променама. Јер, промена, узета сама за себе, може бити и обељежје социјализма, како је напред речено. Тек у вези са другим особинама, наслеђивањем, односно континуитетом и залагањем за личну слободу у хијерархијском поретку, утемељеном на моралним вредностима, долази се до традиционализма. Тај традиционализам је у мањем или већем раскораку, или близини са конзервативизмом.

У склопу српског предања, тј. традиције је и схватање да нема ничег новог под капом небеском, *nihil novi sub sole*, до доласка Исуса Христа. Све оно добро што нам се предаје у људском, конкретно српском и хришћанском искуству, треба усрдно прихватити и настојати га даље обогаћивати. Дакле, не постепена измена кроз одбацивање, него обогаћивање у заједници предака и потомака.

ЛИТЕРАТУРА:

- Баста, Д. (1999) *Неодољива привлачност историје: усвојени записи 1971–1999*, Центар за унапређивање правних студија, Београд: Досије.
- Баста, Д. Н. (2020) *Право, уједиња, слобода*, Сабрани списи Београд: Досије студио.
- Берђајев, Н. (2002) *Смисао историје; Ново средњовековље; Крај ренесансе*, Бримо: Београд.
- Берђајев, Н. (2002) *Царство Духа и царство ћесара. Езистенцијална дијалектика божанској и људској*, (превели Никола Кајтез и Мирослав Ивановић) Београд: Бримо.
- Достанић, Д. (приказ) Панајотис Кондилис: Конзервативизам, успон и пад, *СПМ* број 3/2023, година XXX, свеска 81, стр. 280–281; (277-283) DOI: 10.5937/spm81-45332
- Душанић, Ј. Б. (2016) *Економија постмодерне*, Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци,
- Ђурковић, М. (2016) *Конзервативизам и конзервативне странке*, Сремски Карловци: Бернар.
- Ђурковић, М. (2019) *Десна мисао у XX веку*, Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Архиепископ Иларион Тројицки (2011) *Писма о Зајугу*, Сремски Карловци: Бернар.
- Јанковић, С. (2023) *Жаришта свејској рати*, Београд: Catena mundi, Институт за међународну политику и привреду.
- Копривица, Ч. Д. (2018) *Српски људи*, Београд: Catena Mundi.

43 Telebaković, B. (2008) Problem slobode, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 2(2), str. 102.

- Нарочница, Н. (2008) *Русија и Руси у свјетској историји*, Београд: СКЗ.
- Церовина, М. (2022) *Докази присуства Божијеи II*, Београд: Филип Вишњић.
- Berđajev, N. (2001) *Filozofija nejednakosti*, (prevod Mirko Dorđević) Podgorica: Oktoih.
- Calcaterra, R. M. La storia e il caso. Il tichismo postmoderno di Richard Rorty, in: *Modernità nelle Americhe*, ed. Pravedelli, V. (2016) Roma: Roma TrE-Press, pp.207-218. <https://doi.org/10.13134/978-88-97524-53-3/13>
- Cassirer, E. (1978) *Ogled o čovjeku: Uvod u filozofiju ljudske kulture*, Zagreb: Naprijed, Filozofska biblioteka.
- Del Noce, A. (1970) *L'epoca della secolarizzazione*, Milano: Giuffrè.
- De Mestr, Ž. (2013) *O Dželatuu*, Београд: Službeni glasnik.
- Đurić, M. (1983) Šelingova filozofija mitologije, *Polja* br. 294
- Evola, J. (2008) *Cavalcare la tigre: Orientamenti esistenziali per un'epoca della dissoluzione*, Roma (V edizione) Edizioni Mediterranee.
- FUSARO D. (2015). Fichte, Marx e l'ontologia della prassi. *Teoria*, vol. 2/2015; p. 25-49.
- Hobbes, T. (1651) *Leviathan or the matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiastical and civill*, Thomas Hobbes of Malmesbury.
- Manzato, G. (2024) Augusto del Noce e la secolarizzazione: lo sguardo profetico di un filosofo dimenticato, *Etica & Politica/Ethics & Politics*, XXVI, 1, pp. 325-342.
- Marinković, D. (prir.) (2010) *Karl Manhajm 1893-1947*, Novi Sad: Mediterran Publishing Biblioteka Temporra.
- Markuze, H. (1977) *Kultura i društvo*, (prevod Olga Kostrešević), Београд: BIGZ.
- Preparata, G. G. (2007) *The Ideology of Tyranny: The Use of Neo-Gnostic Myth in American Politics*, New York: Palgrave Macmillan; DOI: 10.1057/9780230341418
- Rorty, R. (1989) *Contingency, Irony, and Solidarity*, Cambridge University Press.
- Telebaković, B. (2008) Problem slobode. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 2(2), str. 93-115.

Slobodan Janković

Institute of international politics and economics, Belgrade

TRADITION AND CONSERVATISM

CONTINUITY, CHANGE AND THE ISSUE OF FREEDOM

Abstract: The author is questioning the relationship between tradition and conservatism, understood as worldviews by their stance on continuity, change and freedom. The paper is divided into five chapters. The long introductory part is dedicated to the etymological explanation of the word tradition, as well as continuity as one of three key terms in both worldviews. It is important here to underline that tradition

always refers to one specific culture. Hence, the author has offered several insights in the traditions of certain cultures. The second chapter deals with the importance and acceptance of adaptation or change, while the third part is dedicated to the place and importance of freedom in the mentioned frameworks. The fourth part defines traditionalism and the place of a traditional man in the contemporary world. In conclusion, in the fifth chapter, the author has defined overlapping and differing stances of two types of conservatism (Anglo-American and European) and tradition vis-à-vis continuity, change and freedom.

Key words: *tradition, conservatism, freedom, continuity, change, modernism, hierarchy*